

"עוד אודיעך שהנה בסיבת מיעוט הלבנה, שלא היה לי לכתחילה ציור של עופרת של חצי לבנות אשר שמתי אותותי אלה בקרבן, הוא ראשי תיבות של כל הספרים אשר רשמתי בין שני חצאי לבנות כזה (של"ה) שהוא ראשי תיבות של לוחות הברית וכן (ר"ח) שהוא ראשי תיבות ראשית חכמה ודומיהן, וכן (י"ח) שהוא ראשי תיבות ילקוט חדש... והנה לכתחילה בהיות נתמעט הלבנות ולא היה לי הרבה חצי הלבנות ולא היה במה להכניס ראשי תיבות של הספרים הנ"ל, וזאת היתה ערך ו' או ז' ביגן" (ביגן = מידת דף נייר, כמו "פוליו").

הנה עמוד מתוך הספר:

[illegible][illegible]

דרכי ה'

כ-1500 בתי כנסת נשרפו או נהרסו לחלוטין בפרעות "ליל הבדולח", שנערכו בכל רחבי "הרייך השלישי" (גרמניה ואוסטריה), בלילה שבין 9 ל-10 בנובמבר 1938.

בין נזקי אותו לילה, מלבד קרבנות רבים בנפש וברכוש יהודי, היו רבבות ספרי קודש, תשמישי קדושה וחפצי בית הכנסת שהושחתו והפכו לאפר.

טס לספר תורה שנשרף והתעוות בליל הבדולח

מוזיאון ישראל, ירושלים. צלם: אלי פוזנר.

(מקור התמונה: <http://www.imj.org.il/imagines/galleries/viewItemH.asp?case=35&itemNum=368981>)

כאן ברצוני לספר על רהיטי בית הכנסת מפרנקפורט (גרמניה), שניצלו מגורל דומה, הועלו לארץ זמן קצר לפני המלחמה, ומשמשים עד היום בבית כנסת בעיר העתיקה בירושלים.

את הסיפור מצאתי בשני דפי נייר שהגיעו לידיי (ובהזדמנות זאת תודה לבעלים). את הדפים, המודפסים במכונת כתיבה עם תיקונים בכתב-יד, כתבה אשה בשם יהודית רוס (פרקל), ובו הסיפור שיובא להלן כלשונה.

כנערה צעירה היתה יהודית רוס שותפה פעילה במהפכת חינוך הבנות שהובילה הסופרת והמורה שרה שנירר. היא נולדה בפרנקפורט, לאביה ד"ר ישראל רוס, שהיה פרנס ומעמודי התווך של קהילת הרב הירש בעיר, בנו של בנימין רוס - חתן הרב הירש.

בנערותה פגשה בשרה שנירר, כשזו באה לפרנקפורט, והוקסמה מאישיותה. בעקבות כך נרתמה לפעילות תנועת "בית יעקב", תוך שמירת קשר רצוף עם שנירר, ותרמה את חלקה החשוב להתפשטות בתי הספר של "בית יעקב" בסלובקיה וברומניה. במסגרת זו עשתה מספר שנים בקאשוי (קושיצה, סלובקיה), שם לימדה בבית הספר החרדי לבנות שהוקם בעיר.

בתמונה: מפת בתי הספר של "בית יעקב" בפולין וליטא בשנת 1932, הממחישה היטב את היקף התפשטות בתי הספר של "בית יעקב" בתוך 14 שנה בלבד, מאז בית הספר הראשון שהקימה שרה שנירר בשנת 1918.

זמן קצר לפני השואה, בשנת תרצ"ה (1935), עלתה יהודית רוס לארץ ישראל, וכאן הקימה וניהלה בית ספר לבנות בעיר טבריה. לאחר מכן ייסדה בית ספר בפתח תקוה, ולבסוף עברה לירושלים, שם נישאה בגיל מאוחר לר' משה ראובן פרקל, ונודעה במשך שנים רבות עד לפטירתה כמחנכת בכירה ב"בית יעקב".

על פגישתה הראשונה עם שרה שנירר סיפרה יהודית רוס-פרקל בקצרה, בעצרת זכרון שנערכה לזכרה של שרה שנירר:

– הגב' פרקל מעלה זכרונות אישיים –

כדאי לדייק – פתחה הגב' יהודית פרקל בזכרונותיה –

לא הייתי מחלמידותיה של שרה שנירר, אלא, חברה שלה, עבדנו שנים אחדות, והודות לחברות זו זכיתי להשתתף ביסוד עשרות בתי – ספר, דבר שלא היה ניתן למורה יחידה לעשות זאת.

היא ספרה על אישיותה של הגב' שרה שנירר בתור ידידה –

היא חיתה בבית הורי ואני הייתי בביתה – היו לנו חרבה חיות משותפות.

מתי נודע לע ראשונה על הגב' שרה שנירר?

היה זה בתקופה שהיא חיתה בראשית הדרך.

לפני אגף צריכה לספר לכם בקיצור נמרץ על שנות ילדותי, אני ילידת פרנקפורט, חברת הקהילה החרדית בפרנקפורט ונמנית בין "בנות אגודת ישראל", היינו עורכות מסיבות עונג שבת שנועדו גם לבנות מזרח אירופה שהגיעו גם לפרנקפורט, ומדי שבת בשבתו היינו עורכות חכנית די מגוונת, רוחנית גרידא, וכל פעם חזמנו להרצאה אישיות תורנית אחרת.

באחת השבתות נזדמן לנו להזמין את המנוח רבי בנימין זאב יעקובצון זצ"ל – בדבריו סיפר לנו – כי במסגרת עבודת החינוך שלו ביקר בקראקוב ונמסר עם סופרת שהתוותה לפניו חכנית שנועדו ללמד יתדות את בנות ישראל.

אנו היינו מרוחקים מאד מקראקוב, לא רק מבחינה גאוגרפית,

אלא, גם מיחר הבחינות. הענין הזה לא נראה לנו ביותר.
 שבוע לאחר מכן הופיעה אצלינו אטה לבושה בטוב טעם והתחיל
 לספר בגרמנית רצוצה על חוכניותיה.
 הבינונו שהיא חסופרת מקראקוב, ואז נזכרנו בדברים ששמענו
 מפני הרב יעקובזון.
 מאז נפתחה בינינו פרשת ידידות שנמשכה שנים – עד שהגב'
 שנירר נפטרה לבית עולמה, והטאירה אחריה את המורשת הגדולה של
 " בית – יעקב " – מורשת לדורה ולדורות הבאים.

(מתוך החוברת "שרה שנירר, דברים שנאמרו בעצרת הזכרון המרכזית בירושלים, בשנת תשל"ה - שנת מלאת ארבעים שנה לפטירתה של מורתנו הדגולה - שרה שנירר", בהוצאת מרכז בית יעקב בירושלים).

וכעת, הסיפור על ספסלי בית-הכנסת שניצלו ועלו לארץ, כפי שכתבה אותו יהודית רוס (עם הערות שלי בסוגריים עגולות):

דרכי השם - מעשה שהיה

כאשר הרב שמשון רפאל הירש זצ"ל נתקבל כרב בעיר פרנקפורט ע"נ (=על נהר) מיין בשנת תרי"א על פי בקשת 11 יראי השם, והוא קיבל את הקריאה למרות היותו אז רב בעיר ניקולסבורג... כי יראי השם היו, שלא יכלו להימצא במחיצת שאר היהודים שלא היו יראי השם.

זמן קצר אחרי הגיעו לפפד"מ (=פרנקפורט דמיין) היו בקהילה הזו כבר למעלה ממאה חברים ויום יום התווספו עוד ועוד. אז ראה הרב שלא יתכן להמשיך להתפלל במקום ארעי ונגש לבנות בית כנסת. לדרשותיו נהרו יהודים חרדים צמאים לשמוע דבר השם והקהילה התרחבה מאד.

אחרי פטירת הרב בשנת תרמ"ט מלא את מקומו חתנו הרב שלמה זלמן ברויאר זצ"ל והקהילה שגשגה וגדלה עד שבית הכנסת שהרב הירש זצ"ל בנה, היה קטן מדי ובשנים --- (כנראה: בסביבות 1890, א.ש.) בנו בית כנסת חדש, גדול ומפואר שבו היו 600 מקום לגברים ו-400 לגברות.

בית הכנסת ההוא היה קיים עד שהנאצים הרסו אותו כליל ובמקומו נמצא היום שדה!

בתקופה של הרב ברויאר זצ"ל הגיעו לפפד"מ הרבה יהודים ממזרח אירופה, אבל הם לא הצליחו להשתלב בקהילה הנ"ל ומצאו לנכון לייסד להם מנינים לפי הנוסח בו היו רגילים להתפלל במזרח אירופה. - לא רחוק ממקום מגורי היה אחד המניינים הללו.

בהיותי כבר בארץ ישראל [עליתי בתרצ"ה] נגש אלי אחד מגבאי המניינים הללו ומסר לי שגם הוא נצל מן השואה והגיע לארץ (הכוונה כנראה שהגיע לפני השואה, א.ש.). בפפד"מ הוא היה גבאי של אחד המניינים הללו הנ"ל וכאשר לא היו לו ספסלים עבור מניינו הוא נגש לקהילה שלנו וקבל ממנו את ריהוט-בית הכנסת של הרב זצ"ל שכבר אז לא היה בשימוש. כאשר הגבאי הזה רצה לעלות לא"י הוא קודם כל ארז את הספסלים על מנת להביאם לא"י ומלבד טלית ותפלין לא לקח לעצמו שום דבר, כי לא

היו לו לזה האמצעים. רק את רהיטי בית הכנסת של הרב הירש זצ"ל ארז ושלח דרך הים הנה.

והוא ממשיך לספר: כאשר הגיעו הרהיטים הללו לחיפה דרשו [בימי המנדט האנגלי] הרבה מכס ולבעל הרהיטים לא היה כסף. הוא הצטער מאד מאד כשהריהוט כבר נמצא בנמל - עתה הוא אינו יכול לשחרר אותו מן המכס! אזי מישוה הפנה אותו אל רבה של צפת - הרב זילברמן זצ"ל והלה הפנה אותו אל אשה נדבנית גדולה מרת שרה לוי ע"ה והוא מספר לה את מצבו הקשה והיא נתנה לגבאי הנ"ל את הסכום על מנת לשחרר את הריהוט.

אז שמו את הספסלים במגרש על יד הבית של גב' לוי ע"ה. בינתיים ניגש הרב זילברמן ע"ה לשפץ את בית הכנסת ע"ש האר"י זצ"ל - נוסח אשכנז - שהוא התפלל שם ואחרי השיפוץ לא היו לו רהיטים לביה"כ הזה. בינתיים פרצו מהומות ומאורעות בצפת ואי אפשר היה בכלל לגשת אל הריהוט והוא נשאר תחת כיפת השמים, נתון להשפעת הרוח, הגשם והשלג, ולא יכלו להעביר אותו משם.

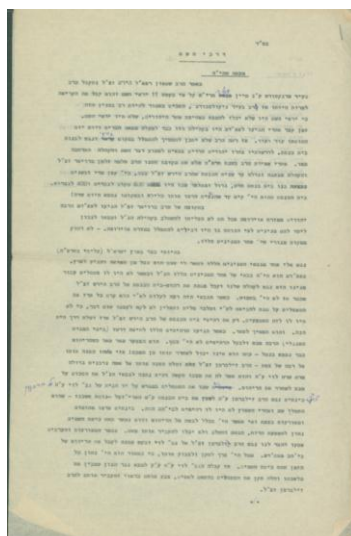
בגמר המאורעות והערבים פסקו להצר לנו, נגש הרב זילברמן זצ"ל אל גב' לוי ובקש ממנה לקבל את הריהוט של ביה"כ מפפד"מ, אבל היה צריך לתקן ולצבוע אותו, כי כאמור הוא היה נתון כל הזמן תחת כיפת השמים. אז קבלה הגב' לוי ע"ה על עצמה למצוא נגר הגון שמבין את מלאכתו והלה תקן את הספסלים בהתאם לאופיים, צבע אותם כראוי והעביר אותם להרב זילברמן זצ"ל.

אני בתקופה ההיא הייתי מנהלת בית הספר "בית יעקב" בטבריה וכאשר עליתי לצפת לחופש, לקחה אותי הרבנית זילברמן ע"ה לבית הכנסת. כאשר ראיתי את הרהיטים - התרגשתי עד דמעות, כי הכרתי בהם את מקורם. אמנם בימי ילדותי הרהיטים כבר לא היו בשימוש, אלא עמדו בבית הכנסת הריק דאז, אבל אבינו זצ"ל לקח אותי ואת אחותי כל שנה לביה"כ ההוא, כי שם היה תנור לאפיית מצות והוא לקח אותנו להראות לנו את ביה"כ של סבנו - הרב הירש זצ"ל.

כך עשה הקב"ה שהרהיטים האלה עוד משמשים את ביה"כ בצפת.

מבית הכנסת הראשון של הרב הירש זצ"ל עשה היטלר אורווה! וכאמור בית הכנסת הגדול של הקהילה נהרס כליל, אבל הרהיטים משמשים עד היום בצפת.

אלה דרכי השם!

כאשר ניסיתי לברר, עם כמה אנשי-צפת, האם הספסלים המדוברים מונחים עדיין בבית כנסת האר"י האשכנזי, התברר לי שאינני צריך להרחיק לכת עד צפת, שכן כבר שנים רבות שהספסלים עומדים בבית הכנסת "מנחם ציון" בעיר העתיקה בירושלים.

בית הכנסת "מנחם ציון" נבנה במתחם בית הכנסת "החורבה" שנקרא גם "חצר האשכנזים". הוא נוסד על ידי אברהם שלמה זלמן צורף בסביבות שנת תקצ"ז (1837) והיה לבית הכנסת הראשונים לעדת האשכנזים בעת החדשה.

בית הכנסת מנחם ציון (צילום: בנדי ווייל)

מתברר שבשלב מסוים (בשנות השבעים או השמונים?) הועברו ספסלי בית הכנסת הפרנקפורטאים מצפת לירושלים. כפי הנראה, הסיבה הייתה טכנית למדי: ב"מנחם ציון" חיפשו ספסלים, ומישהו גילה את אצנם שבצפת רוצים למסור את הרהיטים הישנים ולהחליפם בחדשים. לאחר שהוסדרה ההובלה, הגיעו הספסלים לביהכנ"ס "מנחם ציון", שם הם שוכנים עד היום הזה.

הספסלים בבית כנסת "מנחם ציון" (צילום: בנדי ווייל)

(תודה רבה לאהרן ומרים בוצר - צפת, ליעקב חסדאי ולד"ר מאיר שוורץ).

"אירופה המערבית לא היתה משופעת במאסות של המוני יהודים כבאירופה המזרחית. מאידך, היא היתה מקום משכן של קהילות קדושות, איים בים של התבוללות: פראנקפורט דמיין, ברלין, לונדון, אנטוורפן, קהילות שהתגברו על מאה שנות השתלטות ריפורמית. בני קהילות אלה היו יהודים שהצטיינו באהבת תורה, יראת כבוד לנושאי דגל התורה, דקדוק בשמירת המצוות, – מגינים תקיפים של אמונת ה' ומסורת הדורות..."

"מה היו סימני ההיכר המרשימים ביותר? הבה נבקר בבית הכנסת הגדול בפראנקפורט דמיין, בה גדלתי בצעירותי. בנוי כמבצר איתן, מצופה בשיש ונחושת, היה זה בית הכנסת שהנהיג רבינו הגדול רבי שמשון ב"ר רפאל הירש זצ"ל, ואחריו חתנו רבי שלמה זלמן ברויאר זצ"ל. אלפיים איש מילאו את האולם הענק שלו, חובשים בגאון את הצילינדרים שלהם – המקבילה האשכנזית ל"שטריימל" החסידי – כאשר כל מקום פנוי מתמלא כדי לשמוע את הדרשות החוצבות להבות אש - - -

"בחג השבועות, הקישוט בצמחים וענפים הפך את בית הכנסת לגן פרחים מרהיב עין - - -

"בימים נוראים, היה זה בית מדרש של לבן על גבי לבן, שכן בראש השנה כמו ביום כיפור כולם לבשו 'קיטל' וכיפה לבנים, ועמודי הקריאה הקטנים שעליהם הונחו המחזורים היום מכוסים בבד לבן - - -

"בסוכות, חורשה של לולבים נעה באחידות ובהרמוניה לצלילי ההלל: 'כי לעולם חסדו' - - - ולאחר מכן הוכנסו הלולבים לבית קיבול מיוחד לכך הבנוי בכל מושב שבבית הכנסת..."

"הנאצים ימ"ש ביקשו להצית את בית הכנסת, אך הוא לא נשרף, לכן פוצצו אותו..."

(הרב שמעון שוואב, Selected Writings, עמ' 283)

בית הכנסת בפראנקפורט

ליליאן מצייר רבנים

מבין ציוריו של אפרים משה ליליאן, "האמן הציוני הראשון", מושכים אותי במיוחד ציורי הרבנים שלו.

כאמן המזוהה עם זרם האר-נובו, הרבה ליליאן לעסוק בגוף האנושי ובאלמנטים מהחי והצומח, אך לצד זאת (או בשילוב עם זאת), הוא עוסק ביצירותיו בגורל העם היהודי, בחיי היהודי בגלות, בתקווה לגאולה וכדומה, ומשקף מה שניתן אולי לכנות "רגש יהודי".

ליליאן נפטר לפני השואה (1925), אך נדמה שלאחר השואה ומחנות הריכוז, כתונת הפסים של היהודי (שצוירה מן הסתם בהשראת פסי הטלית) מקבלת משמעות נוספת וכואבת

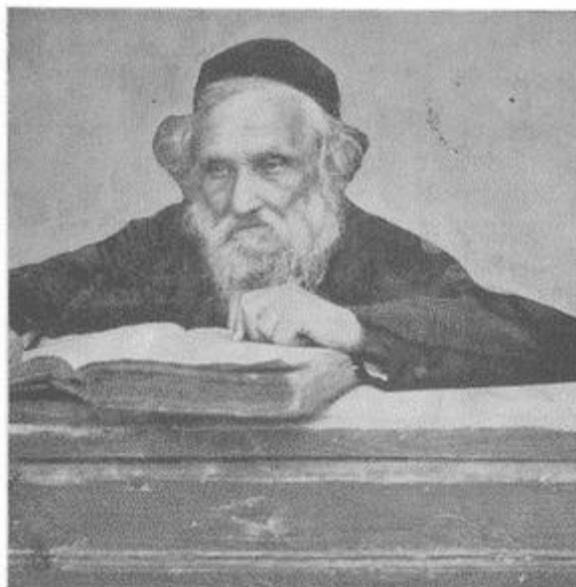
לצורך פרנסתו, וכמנהג אמנים בני תקופתו, עסק ליליאן גם בעיצוב תווי-ספר (אקס-ליבריס) לאישים שונים. כדוגמת זה:

הציור של הרב היושב על הספר, בעוד הוא בוחה באוויר זכה לכינוי (ע"י מי?) "מאור הגולה".

כעת נשאל, מיהי הדמות שבציור?

ובכן, ניתן לראות בבירור שהציור מבוסס על התצלום הבא:

זהו הגאון הליטאי הנודע רבי דוד פרידמן מקרלין, המכונה "ר' דוד'ל קרלינר".

ומתברר שיש סיפור קטן מאחורי התצלום והציור שבא בעקבותיו.

ר' דוד קרלינר, מלבד גאונותו וחריפותו, נודע גם בשקידתו המופלאה בתורה. כותב נכדו ד"ר ש. פרידמן-אלישיב:

אורח חייו היה פנומנאלי: יום העבודה שלו היה 18-19 שעות, ללא שינה, כמעט ללא אוכל. השכים קום הראשון בבית, עוד לפני קריאת השכּוּי, בחורף ובקיץ; בעצמו פותח את התריסים, הדליק אור והתחיל בעבודה, וכך - במשך עשרות שנים. היה מעשן נלהב, שאינו מוציא את הסיגריה מפיו, ובהתערטלו לגמרי מן העולם הגלמי הסובב אותו היה מתעמק שעות רבות בעולמו הרוחני אפוף עשן הסיגריות (ספר פינסק, עמ' 486).

התמונה דלעיל צולמה מן הרחוב, מבעד לחלון ביתו של ר' דוד קרלינר, שהיה שקוע בתלמודו ולא שם לב לכך שמצלמים אותו (ניתן להבחין בעיניו הפקוחות ובוהות באוויר, בעוד הוא נראה כמרחף בעולמות אחרים).

את התמונה צילם ד"ר ישראל איזידור אלישוב, סופר משכיל שנודע בכינוי "בעל מחשבות", והיה קרוב משפחתו של ר' דוד קרלינר (אחי כלתו).

לאחר שצילם את התמונה, מסר אותה "בעל מחשבות" לליליאן, והוא בחר בה כדגם לציור "מאור הגולה" (ספר פינסק, שם).

* * *

מעניין לציין כי לא היתה זו הפעם היחידה בה השתמש ליליאן בתצלום כדגם לאיור. למעשה, הייתה זו אחת הטכניקות שנהג להשתמש בהן באופן קבוע.

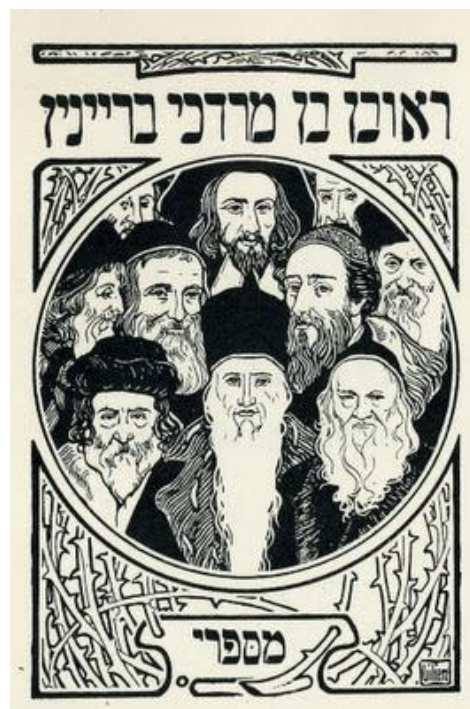
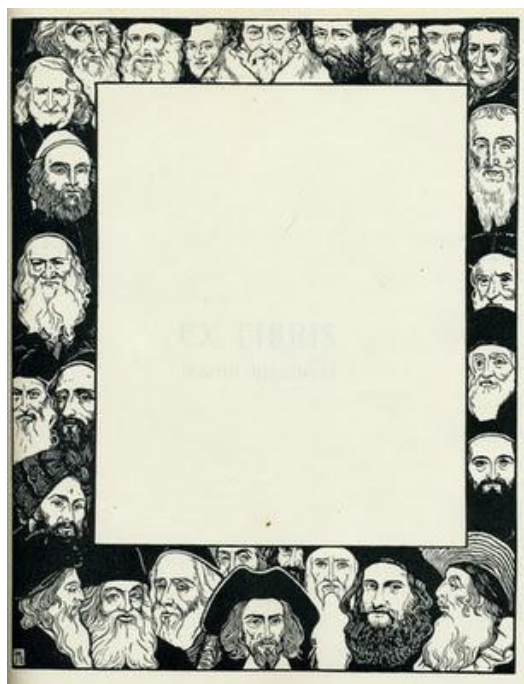
הספר "לצייר באור - ההיבט הצילומי ביצירת א.מ. ליליין" (הוצאת "מוזיאון תל אביב" ו"דביר הוצאה לאור"), ממחיש היטב את השימוש שעשה ליליאן ביצירותיו, בצילומים שלו ושל אחרים (ליליאן היה צלם בעצמו, הצילום המפורסם ביותר שלו הוא הרצל על מרפסת המלון בבזל).

לעתים נהג ליליאן להעביר אפיזודות שלמות מן התמונה אל הציור, ולעתים עשה שימוש בחלק מתצלום אותו שילב עם אלמנטים נוספים. הנה דוגמה בולטת מתוך הספר הנ"ל:

* * *

לסיום, שתי יצירות נוספות של ליליאן, בהן שילב דיוקנאות של רבנים וחכמים מפורסמים (בחלקם מדובר ב"ציורים דמיוניים", אך עדיין מזוהים עם הדמויות).

מזהים את האישים?

אני הצלחתי לזהות בנתיים את: ר' יהונתן אייבשיץ, ר' ידידיה טיאה וייל, ר' שלמה יהודה רפפורט - שי"ר, ר' חזקיה סילוה בעל "פרי חדש", ר' נפתלי כ"ץ בעל "סמיכת חכמים", ר' זאבל אייגר אב"ד בארנשווינג, ר' שלמה הירשל אב"ד לונדון, ר' יוסף יאסקי שפירא אב"ד לעסלא. וגם, נדמה לי, יום טוב ליפמן צונץ.

ומי עוד?

* * *

על מנת להקל עליכם בזיהוי הדמויות בציור של ליליאן, הנה תמונה מעניינת מן המכירה הקרובה של "קדם".

זהו קולאז' של תצלומי אישים שעשה אדם בשם "ישראל זויעזען סופר סת"ם וש"ץ מ"ץ מאונגארן פה ק"ק המבורג".

מדובר בעבודת נמלים של ממש (צילום, גזירה, הדבקה, וחוזר חלילה). יצירה זו (משנת תר"ל 1870), מכילה 12 תמונות "קבוצתיות" של רבנים ואישי ציבור ידועים, משכילים וחרדים כאחת, לצד זה.

רוב רובם של הדיוקנאות שבתמונה הסתובבו בעולם היהודי באותה תקופה, ומבחינה זו אין כאן חידוש מיוחד של אותו ישראל זועזען, הוא רק אסף ושילב אותם יחד (ראיתי גרסה נוספת שהוא עשה לתמונה כזו).

דרך אגב, הוא שילב גם את תמונתו בין כל האנשים החשובים. למה לא?!

בין האישים ניתן לראות את ה"ערוך לנר", ה"כתב סופר", רבי שמשון רפאל הירש, משה דעססוי (מנדלסון), רבי וואלף היידענהיים (הרוו"ה), רבי שלמה יוסף רפפורט - שו"ת מפראג, רבי יהוסף שווארץ, רבי בנימין ברגמן מירושלים, רבי מאיר לעהמאן, רבי אברהם צובנר (שאג), המגיד מקוזניץ, משה מונטיפיורי, הברונים לבית רוטשילד, עקיבא לעהרן מאמשטרדם, דוד ששון מבומביי, רבי יצחק ברנייס, יש"ר מקנדיאה, ועוד דמויות רבות ומגוונות.

בתמונה זו גיליתי לראשונה איך היה "נראה" יוסף-בן-מתתיהו, או בשמו הרומי: יוספוס פלביוס.

אמנם, על פי ויקיפדיה הוא היה נראה כך (ימין), אבל לפי התמונה שלנו כך (שמאל):

אכן, בתמונה אחת הוא נראה כמו "יוסף בן מתתיהו" ובשניה כמו "יוספוס פלביוס".

מסע ביבליוגרפי - מאת אלי שטרן. חלק מהמידע והתמונות באדיבות "קדם" - בית מכירות פומביות בע"מ. כל הזכויות שמורות ואין להעתיק ללא רשות מפורשת. הערות מתקבלות בשמחה, וכן מצטרפים חדשים לרשימת התפוצה.

נוטריון